

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (II)

5

Ángyán István orvos volt Menyődön, s mivel Menyődön soha semmi sem történt, verseket írt, szigorúan magánhasználatra. No nem is olyan rosszakat; mindenesetre rövideket. Például:

APA

Nem elég az én vágyódásom.
Belém fáj, ahogy kisleányom
A villák előtt be-benéz a rácson.
Más gyermekjátékát is megkívánom.

A baj csak az volt, hogy igaz ebből egy betű sem volt. Sem a vágy, sem a rács, még kevésbé a villa meg a kislány. Ángyán nem volt apa. Nőtlen volt, noha már erősen a harminc körül.

Még egy szemelvény:

KOCSIN UTAZVA

Mint egy erélyes törlő tollvonás:
Oly egyre szállta át ez a halász-
Sírály a horizontot.
Kihúzta fejemből a gondot.

Sírály Menyődön, ahol nem tenger, de még csak tó sincs? Menyődnek őszintén szólva még a horizont is túlzás volt. Épp Ángyán érezte annak sötétebb pillanataiban.

Bár nem azok közül a szabvány „értelmiségiek” közül volt való, akiknek képzeletében a vidéki élet csak boldogtalan lehet. Ellenkezőleg.

Csak a kocsizás volt igaz. Ángyánnak – körorvos volt – rengeteget kellett kocsiznia. A hegyek felé nem volt gépkocsival járható út. Eközben jutottak eszébe ezek a takaros mihasznaságok. A rázós parasztszekéren képtelen volt olvasni. Még a hintóban sem. Örökölt elődjétől egy ütött-kopott csézát. Lovat nem tartott, kocsist sem. Megállapodása volt – szintén örökségképpen – két parasztgazdával; azokat bérelte esetenként kocsisnak, lovukat pedig fogatnak. Amikor a távoli betegek hozzátartozói nem kocsival jöttek érte.

Egyik sem volt módos gazda; két ló foglalkoztatására sem volt elég földjük, ezért vállalhattak fuvar. Az egyik, a Barát nevű az elején megijesztette. Miről kezdhetett vele beszélgetést? Tavasz volt, megkérdezte, milyennek ígérkezik a vetés.

– Mind kifagyott. A tavaszi ki se kelt.

– S a kukorica?

– Kár volt berakni. Egy szem se lesz. Ezen a télen döglünk éhen.

De azért aratott, letörte a kukoricát. A szőlőt?

Előbb a lisztharmat este meg, aztán a szárazság peregettette. Augusztus végén délelőtti esőt kapott; a déli hőség minden „biling”-et megrothasztott. Akár az előző esztendőben.

Szüret után meg az a szerencsétlenség történt, hogy folytatott a mustos kád. Reggelre egy csöpp se maradt.

– Hát akkor mit iszunk – kérdezte Ángyán, már mosolyogva –, a tavalyit?

Az megvirágosodott; olyan rossz „ánslág”-ot lehet mostanában kapni.

A másik alkalmi kocsis a politika állásáról tájékoztattá. A világpolitikáéről is. Ángyán hétszámra nem olvasott újságot. Kezdetben elfoglaltsága miatt, aztán – nem is volt olyan nagyon elfoglalva – undorból. Belátott az újságcsinálási üzletbe, s ennek betűróvá alkalmazottait mélyebbre tette a prostituáltknál. A nagy szemöldökű, örökké töprengő kisparaszt fejtegetéseiben volt annyi valóság, mint a fővárosi lap vezércikkírójában. Állásfoglalás mindenképpen több volt. A köznép folyamatos nyelve Menyődön elképesztően trágárrá fajult, legalábbis az orvos fülének. A bakon gubbasztó kocsis, akinek nyaka már olyanformán volt ráncos, mint a teknősbékáé, beszámolóit záradékául dermesztő nemi helyzeteket kívánt az ország s Európa irányítóinak, mindazoknak, akik – szerinte – csak a nép becsapása végett szavalnak. Az orvos szerint is.

Újságot különben a szókimondó helyzetismertető is csak ritkán olvasott. Neki még kevesebb földje volt, ő még több fuvart vállalt, másnak is. Egy-egy ügynökre, rovincsoló hivatalnokra várva két vonat között óraszámra elhallgatta a mocsányi állomáson a többi kis faluból odagyűlt fuvarosokat, bérkocsisokat és bérautósokat. Szállított be néha a község hintaján igazi bennfenteseket is. Ha többen voltak, megtárgyalták azok ott hátul még a japán császár csaklizásait is.

Őt, Jani bácsit Magnusznak hívták, ilyen furcsa családi neve volt.

A gyógyszerész üres óráiban archeológiával foglalkozott. Anyaga akadt rengeteg: bárhol túrták mélyebben a földet, valami korszak kivetette emlékeit. Menyőd valóban lakott hely volt tán már a világ megteremtődése napján. A falu felett a disznólegelön nagy félkör alakban romok feketéltek ki a fűből, mint koronájuk tört foggyökerek. Ott valaha szerzetesek éltek. A patikus szerint emellett szóltak az itteni ilyen elvértve valóban különös paraszt családnevek: Prijor, Fráter, Barát, Gágyán, Magnusz, Dékány.

A török közeledtekor az atyák szétosztották maguk közt a klastrom kincsét, földjét, állítólag még fala tégláját is, és benősültek a népbe.

Az orvos néha együtt szekerezett a pappal. Súlyosabb állapotú beteghez az állatjuk kímélő parasztok egy fuvarral mindkettejüket kiszállították.

Így aztán gyalogútjai alkalmával is le-lefékezte lépteit, ha a pappal úgy akadt össze, hogy az épp az ő útja irányában végezte a jó időben, rossz időben egyaránt megtett napi kétórás sétáját.

Beszélgettek.

Fogadták azoknak a gazdáknak széles-hangos köszönését, akik munkájuk eredményéről többé-kevésbé mind úgy nyilatkoztak, mint Barát Náci, meg a gyalogjáróról letérő napszámosok fejbiccentését, akiknek már panaszszavuk sem volt, legalábbis nem az ő számukra.

A faluban – az utcán – legtöbbször ilyen, szinte még tekintetükkel is néma embereket lehetett látni.

Ángyán szerette volna – némileg kötelességének is érezte – szóra bírni őket az elkerülhetetlen mondandókon túl is. Bajosan ment, még vizsgálat közben is.

Szerette a gyerekeket, s így azt hitte, ért is hozzájuk. Volt köztük egy állandó ismerőse. Még a tavaszi esőzések idején történt, hogy az alvégről egy csöppséggel üzentek érte, a tízéves formájú Szál Mariskával.

– Nem süllyedtél el a sárban? – kérdezte tőle tréfás hangon.

A kislány komoly maradt:

– Nem.

– Tudsz persze úszni, mi?

A kislány még komolyabban felelte:

– Én még nem tudok úszni.

Ángyán a búcsúzaskor is tett egy kísérletet:

– Csak ügyelj, bele ne fúlj valahogy.

– Igenis.

A felnőttekkel sem ment másképp. Több mondatot vetettek neki, de az ő mondataik is ilyen magvuk vesztett kalászkok voltak. Főképp, mintha a humor iránt lettek volna teljesen érzéketlenek. Pedig hát az a legegyszerűbb kulcs a barátkozáshoz.

A papnak sem volt jobb tapasztalata. De ő már beletörődött: ezeket ilyenre alkotta az isten. Valamikor azt az egészségügyi napi két órát arra szánta, hogy házról házra jár, híveit látogatja. Kénytelen volt a hasznost elhagyni a kellemes mellől.

Holott maguk közt eleget tréfálokztak a parasztok. Tudtak humort tölteni egyetlen szóba is. Egyszer egy gazda az utcán ezzel a kiáltással akarta rendre téríteni a messze előtte idegen porta felé bóklászó tehenét:

– Halló, te!

Három-négy helyről is felhangzott rá a nevetés.

Valahányszor távoli hangos beszédet hallott Ángyán, odafülelt.

Így szerette volna megismerni Menyődöt „közelről”.

– Nézd el már, nézd – kapta el egyszer a kertek alatt –, még az ökör is az égre emeli fejét, amikor bög. Ott az isten! Nem tudod, amit az ökör is tud?

– Csakhogy én nem vagyok ökör.

Isten létéről vitatkoztak esti legeltetés közben.

Érte néhány meglepetés.

– Feri bácsi, dugja szóma alá a kajámat, ne csapja az eső!

– Hun van.

– Ott a tarisznyámban! Ha azok a бүdös srácok el nem keverték!

Használták a városi tolvajnyelv néhány szavát az idősebbek is. Az intelligencia tagjai lenézték azokat, akik a régi „illető” helyett még mindig azt mondták, „pasas”; ők – változatlanul elől járva – már rég „pacák”-ot mondtak.

Miben volt még falu ez a falu? Ángyán mint orvos tudott már egyet-mást a titkolandónak érzett szenvedésekből és szenvedélyekből is. A falusi élet nem olyan volt, mint a regényekben. Olyan sem, mint a régi regények ellentétéül készült legeslegújabb regényekben.

Ő tudott már a vidéki élet legjobban titkolt, csaknem egy évszázadig csodálni való sikerrel elleplezett fekélyéről. Ifjú tudósjelöltek, ifjú írók folyóirataiban értesült erről, a magyar földműves szegénység sosem képzelte, mert soha adatba nem foglalt nyomoráról. Kecskeméten szakszerűen feldolgozták száznolcvan szegényparaszt család élet-

menetét. Közülük 10 család, összesen 38 családtaggal napi egyszeri étkezésre személyenként 1,5 fillért költött; 23 család 3,2 fillért; 24 család 4,3 fillért; 15 család 5,5 fillért; 21 család 2,2 fillért; 14 család 9,5 fillért, 13 család 11,1 fillért; 13 család 8,5 fillért és 24 család 15 fillért.

Tudott olvasni a számokban. Képzeletét is megindították. Itt a Dunántúlon éppily sötét volt a kép.

Az ország földműves lakosságának csaknem fele élt így. Ki élt így Menyődön? Az emberek arcáról nem lehetett leolvasni. Azok a néma tekintetűek szinte gőgöseknek látszottak; mintha valami különös ismeret birtokában lettek volna. Ha tehettek, elfordították fejüket. Nem jártak templomba, nem az alkalmi cirkuszok előadásaira, sem a legényegylet báljára.

A hatholdas Barát bácsi panaszkodása semmiség volt a nagygazdák sirámaihoz képest. Az iskolaszéki és községközi tanácskozások az ő jajszavukkal voltak tele. Mintha otthon maradt jószágaik, kövéren heverő, jól megtrágyázott földjeik is megbízták volna őket, mint valami képviselőket, kérésük és fájdalmuk közvetítésével. Minél több jószáguk, minél nagyobb „szekszió”-juk volt, ezek a gazdák annál jobban keseregtek. Menyődön is érvényesült a törvény: a vágy, hogy sajnáltassuk magunk, a tulajdon arányában nő; az fél, akinek féltenivalója lelkifurdalást is okoz.

Nyilván ebből eredt, hogy ezek a gazdák nemcsak siránkoztak, hanem átkozódtak is. Az is majdnem törvényszerű volt, hogy az átok java lefelé szólt: a lusta napszámosok, a tolvaj szolgálak ellen. Mintha az indulatot ezekhez az átkokhoz igazánból az állatok és a dűlők sugallták volna; a lustaság a földeknek ártott, a tolvajlás a jószágoknak!

Fölfelé jobbadán kifogás szállt, az is javarészt csak gondolatban; a meg nem értés miatt.

Alapjában ez indokolt és jogos volt. Az „urak” valóban nem értették meg a „népet”. A népbe a nagygazdák is beleszámítottak, helyesebben: beleszámíthatták magukat. Mert adhatták jelét annak is, hogy kikívánkoznak belőle. Épp az elmondandó különös események idején történt, hogy az egyik nagygazda család legény fia a katonáskodásból való megtérte után az addigi rövid fekete téli helyett zöld színű bő lódenkabátot kezdett viselni, s olyanfajta, kérgében megmagasított, szárában kecsesen megkarcsúsított csizmát, aminőt a lovastisztek. A véle egyívásúakat a hivatalokban még letegeztek, de őneki nem lehetett többé azt mondani, hogy: Jani te, főleg, amikor mindezekhez még a gazdatisztek zöld kalapját is fejébe tette azzal az aránytalanul széles, a kalap színénél világosabb zöld szalaggal. Utánozta persze, aki tehetta. A nép felső határát az jelezte, ki hordott falusi csizmadia szabta, öblös szárú öreg csizmát.

Ángyán jó orvosként, mosolyogva vizsgálódott.

Uraknak Menyődön az intelligencia tagjai számítottak. Így Bartus úr nem volt úr. Nem volt igazi úr Kurucz úr, a boltsos, Csapó úr, a borbély sem. Az iparosok csaknem mind idegen nevet viseltek; maguk sem tudták helyesen kimondani; már nagyapjuk, dédjük elmagyarosodott. A parasztok a maguk módján megszelídített nevek után is odatették az urat, de ezek gazdái sem voltak urak. A falu egyetlen emeletes házának tulajdonosa, Menyőd egyetlen komoly pénztőkése, a gabonabizományos Róznerné már csak azért sem lehetett úr, mert asszony volt; maga alkudta ki a parasztokkal a zöld hitelt, maga ellenőrizte a szekerekről a hombáraiba hordott gabonát, amiközben megrogzött ideges szokásként rá-rávert a fejére, kiporolta a lisztet a hajából, amely állítólag csak paróka volt.

Ángyán persze mindenben, amit figyelt, ösztönösen a bajt kereste.

Jól megnézve, az intelligencia tagjai is csak afféle póturak voltak, jobb híján valók. Az igaziak azok a két-hárromezer holdas birtokos urak voltak, akik az öregek idején tünedeztek el a környékről, meg persze az a sose látott gróf, aki azoknak az ezer holdaknak a legjobb darabjait a maga meglévőjéhez összevásárolta. Az utóbbi időben az egyre ritkábban mutatkozó bérlő is kezdett úrszámba menni. Az uradalmak tisztjei közül azokat lehetett komoly úrnak venni, akik megkövetelték, hogy hintajuk bakjára zsinóros mentében, struccollas kalpagban üljön a kocsis, és derekát szálfegyenesen tartsa.

De azért elég jól megjárták úrnak Menyődön ezek a póturak is. Fő fogyatékoságuk valóban az volt, hogy egy-két kivételt nem nézve, a népet nem értették meg. Az egész „nép”-et sem. Pedig igyekeztek rá. De az igazi, a belső megértés elé mindig mintha valami fátyol libbent volna.

Először már magával a nyelvel is megvolt a baj. Rengeteg a téves fogalom annak következtében, hogy a nyelv feladatkörével időnkig a társadalom tudatos vizsgálói sem foglalkoztak megfelelően. A még csak címzetesen kinevezett, vagyis még csak írnokként javadalmazott menyődi segédjegyző jófejű fiatalember volt. Tudta, no de még mennyire tudta, hogy nem minden paraszt egyforma. De...

Nem bírta a tájszólást. Maga sem tudta volna megmondani, miért – ez volt az a bizonyos fátyol az értelem előtt –, de ha őhöz valaki azzal a penetráns vidékiességgel kezdett beszélni, akár ő-zve, akár i-zve, akár aá-zva, őt egyszerre fogta el a nevetetnék és a – néha émelyig menő – viszolygás. Holott hát ő maga is vidéki volt! Holott...

Uralkodott magán. Főleg akkor persze, ha valamelyik befolyásosabb gazdával kellett társalognia. De a parasztok, bármekkora volt is köztük a vagyoni különbség, mindnyájan egyformán beszéltek. Latinkovics hiába küzdött, a szíve mélyén valahol mind egyformának érezte őket.

Három éve – már három éve! – volt Menyődön, s betegesen elvágott a faluból. Hogy máshová nevezék ki, annak első feltétele az volt, hogy boldognak mutakozzék Menyődön, Menyőd népe szolgálatában; csak így remélhette útnak indító itteni kinevezését. Az utcán mentében néha megállt, hosszasabban, mint amennyi a pocsolyán való átlépés kiszámításához kellett. Ilyenkor szállta meg a kétségbeesés.

Mintha a tar, ősz végi gallyakon még a varjak is tájszólásban kiabáltak volna:

– Koár! Koár! Koár!

Ángyán nem állhatta meg, hogy nevéssen, amikor Laci, a segédjegyző ezt elmondta neki.

Ilyenformán voltak a faluval a többiek is. Menyőd értelmiségének tagjai közül csak egy volt menyődi születésű, a kántor s egyben igazgató tanító. A többi nem volt, de nem is akart menyődi lenni. Ments isten, hogy itt ragadjanak! Csak beletörödni, csak hozzáidomulni ne! Féltve őrizték régi szokásukat, igényüket: *énüket*; olyanformán, mint szárnytollukat a madarak: legyen mivel továbbrópülni. Fölfelé persze.

Volt kivétel ez alól is. Véletlenül ez is tanító volt, segédtanító. Enyhén bárgyúnak tartották. Azért nem tudott messzebb nézni, mert ki sem látott abból a rengeteg munkából, amellyel az igazgató tanító elhalmozta. De azért a fiatalok, azazhogy a helyzetükkel elégedetlenek – de nem elégedetlenkedők! – őt is magukhoz számították.

Az értelmiség menyődi tábora két részre oszlott. Azokra, akik eljártak a kaszinóba, s azokra, akik otthon ültek. Az előbbieket a nőtlenek voltak. Néhányuk a nagyvendéglőben étkezett. Vacsora után együtt maradtak. Ha ilyenkor valaki benézett hozzájuk, ihatta az asztalon hagyott vizet, nem kellett rendelnie. Ez volt a kaszinó, a tényleges.

Mert volt egy légnemű is. Az nem működött, csak hatott, valami Menyődre méretezett Becsületrend módjára. Ebbe hivatalosan is be lehetett lépni. Tagságára az tarthatott igényt, akivel az urak összetetegeződtek. Helyisége is volt, sőt könyvtára! Mindkettő a nagyvendéglő egy folyosó végi szobácskájában, amelynek ajtaján zománctábla hirdette még a századforduló díszbetűivel: Uri Casino. Lötyögő zárát egyre-másra javítani kellett. A homályos folyosóra kibotorkáló részek félreértették vagy félreolvasták a büszke feliratot, s türelmetlenségükben vállal is neki-nekifeszültek az ajtónak.

A könyvtárát utoljára Ángyán böngészte át. *A falu jegyzője* és a *Hitel* még eredeti kiadásban volt meg benne. Aztán Jókai, Beniczkyné, a napilapok ponyvasorozatai. Az embernek a gyorsuló esés törvényére kellett gondolnia, miközben leverte kezéről a port.

Aztán egyszerre a szutykos, ragadós kilincs fényes rézpompájában ragyogott, és vele a ház minden kilincse. A folyosó sarkából felmosták az ammóniákszagot. Az ablakokra függönnyt akasztottak. Az új asszony megjelenése után mintha még az ételek, sőt a sörök íze is megjavult volna.

6

Józi azok közé az elég sűrűn található emberek közé tartozott, akiknek, ha más bajáról hallanak, először is a maguk bajáról van mondanójuk.

– A fene bele, ez az én torkom is már harmadnapja köszörül – válaszolta, amikor Piroska végre megemlítette neki mind gyakoribb borzongását.

Aztán, később:

– Nekem meg a gyomrom húz éjjelente! Még föl is ébreszt, úgy meg tud húzni meg csikarni!

S aprózta rendre, mi mindent érez az ilyen csikarások közben. Az ember lánya végül félt szólni neki, nehogy újabb szenvedést juttasson az eszébe.

Ilyenformán torzította el képét az anyagi bajok hallatán is. „Mit gyötörtök megint?” – ilyenfélét éreztetett. Mintha pusztá bosszantásból emlegetnék neki azokat a bajokat.

Rákaptott a gyakori, a bőséges evésre. A pusztai koszt bizony még egy kovácsné konyháján is nagyon egyszerű. Amikor nem krumpli vagy bab, akkor *isterc*; egy kis zsírral megpörkölt liszt, csak úgy kopaszon; az ember nyelésenként megkívánja rá a vizet, hogy valamiképp leerőszakolja. Most akár reggelire disznópörköltet ehetett, vesevelőt. Tízóraizott. Valahányszor ölt, a vérből egy kistányérnyit jó hagymásan azon frissiben megsütöttet magának. Azt nagyon nagy élvezettel tudta mártogatni Józi.

Mintha ezeknek a kedvvel végzett falatozásoknak is részük lett volna abban, hogy Piroska többé akkor sem nyitja maga miatt panaszra a száját, ha végét érzi. Nem szólt volna az öregasszonynak sem. Nem olyan lett köztük a viszony, amilyenek ígérkezett. De hát miért is szólt volna? Nem volt ő beteg! S főképp nem akart beteg lenni.

Győzte szívóssággal a munkát is, az éjszakázást is. Azt az izgalmat nem győzte nyugalommal, azt a belső emésztődést a bevétel elmaradása miatt. A látszatra oly irigylésre méltó üzletnek mintha valami belső vérzése lett volna. Minden kis esemény háborúságot okozott.

A konyha díszé egy szép sárgaréz kávédaráló volt. Még az öregasszony kapta az urától. Régi kovácsremeklés volt, akkora darab, hogy nem is használták. Ott ragyogott egy magányos magas edénypolcon, a tűzhely fölött. Egyszer csak eltűnt.

Cseléd a háznál nem volt olyan, akinek körmére gyanakodni kellett volna. Csak egy hozd-ide-vidd-oda lánykát tartottak, egy Annuska nevű kis némaságot, az alvégről, Szál

Annuskát. Még a béréért is mindig az anyja jött el egy egész kotlósálja gyerekekkel. Ha szólították, Annus olyan púposra húzta magát, mint az egér, amikor két lábra áll. A két asszony megbízott benne. Volt neki egy gavallérja, ugyancsak az alvégről, elég fura egy gavallér. Naponta megjelent, vizet húzott, udvart söpört, havat hányt – elvégezte a lány minden ház körüli munkáját éppoly némán, mint maga Annuska. Néha nem is látta a lányt. Udvarlási módja az volt, hogy valahányszor Annuska a közelébe ért, ez a Gyuri ügyes hirtelenséggel akkorát vágott az óvatoskodó szegény lány hátára, hogy mindannyiszor csaknem földre terítette. De gyanakodni őrá sem lehetett: a konyhába csak akkor tette a lábát, amikor a sok ingyenmunkájáért egy-egy tányér levessel megtisztelték.

Józsí megtudta az esetet, hogy, hogy nem, erélyt akart mutatni ez egyszer. Épp útról tért meg, bőszülten rohant ki a konyhába, és a szürke kis lánynak hatalmas pofont adott. A tenyér második emelkedésére Annus, aki pedig ennél nagyobb ütéseket is elviselt, szintén váltott, maga alá vizelt, elájult. Kiderült, hogy szívbajos. Ezzel mintha ártatlanságára is fény derült volna. Józsí kotródott volna. Az öregasszony ekkor ért a konyhába.

– Te pogány! – sziszegte unokájának –, pusztulj a szemem elől! Pusztuljatok a szemem elől!

S iszonyú tekintetéből Piroskának is jutott egy villanat.

Piroska szinte megijedt. Nem vetettek őrá még soha ilyen éles pillantást. Mért nehetel rá az ómama? Nyilván azért, mert csalódott benne; nyilván a jövedelem körüli kudarc miatt.

Azt érezte már, hogy Józsival nem tud igazán szót érteni. Legalább az öregasszonnyal értsék meg egymást. Ő igazán vonzódott hozzá! Annyi mindenben hasonlítottak egymásra. Már tudta, hogy voltaképpen az öregasszony választotta őt menynek. De hát ő sem tudott volna jobb anyóst választani magának. Nem volt tán elég szíves hozzá. Eltökélte, szántsándékkal is kedves lesz. Napokon át lépést is alig tett, hogy meg ne kérdezte volna: „Onnan hozzam, kedves anyám? Ide tegyem, kedves anyám?”

„Kedves anyám, kedves anyám! – emelte hangosra mormogását az –, legyen csak én is *nyanya* nektek!”

Ahogy a parasztoknál szokás. Jobban mondván ahogy már azoknál sem, hanem csak a pusztai szegény népeknél.

Húshagyó előtt való vasárnap bejött segíteni mindkét pusztáról a nászasszony. Ezen a napon volt az idény legnagyobb bálja, a kaszinóé, vagyis hát a környékbeli gazdatiszteké. Már délben érkeztek a hintók, a bricskák. A Casinót, a könyvtárat öltözőnek alakították át.

A kis kovácsné a hajcihő közepette is szakított időt, hogy szemügyre vegye lánya természetét. Végre megszólalt:

– Mikor gondolod, hogy beköltözzek hozzád?

– Miért? – bámult rá a menyecske.

De aztán eszébe jutott. Mielőtt elhagyta a szülei házat, anyja – vigasztalásul – megígérte neki, lebetegedésekor mellette lesz.

– Ugyan! – mondta Piroska csaknem kiáltva, miközben felrántotta vállát, és elfordult.

Hangja oly goromba volt, hogy anyja csak bámult rá.

A kis kovácsné csak nem vette le csodálkozó tekintetét lányáról. Amire Piroska ezt tette még az előbbiekhöz:

– Tőle?

Hangja, mozdulata most még ingerültebb volt.

Arrafelé a módosabb parasztok közt szégyen volt a gyermekáldás a házasság első esztendeiben. Szégyen volt az egynél több gyerek is. Így aztán az az egy szem utód rendszerint olyan családi megbeszélések, előkészületek, kellő beszerezkedések után kapott csak meghívót, akár valami isten tudja milyen előkelő vendég. Józsi alkalmazkodott ehhez a szokáshoz is.

Piroska nem érezte a gyermekáldást szégyennek, de abban igazat adott férjének, hogy először is anyagilag gyarapodjanak. Józsi tudni vélte a módokat is, hogy elkerüljék a korai gondot. De aztán, mint arrafelé annyi fiatal férj, amellet döntött, hogy inkább teljesen megtartóztatja magát feleségétől.

Anya és lánya közt minderről persze nem esett szó, de a kis kovácsné feszengve mindent sejtően tekingetett Piroskára.

– És te?

– Nekem ugyan nem hiányzik!

Valóban, soha egy szóval nem kérdezte férjétől, mit csinál, kikkel s hol szórakozik azokon a távoli útjain, amelyekből oly sokszor a késő éjszaka veti haza.

A kis kovácsné elaltatta aggodalmát. Már a szombatról vasárnapra virradó éjszakát a kocsmában töltötte. Látta, hogy vasárnap reggel Piroska hogyan készíti ki a heti tisztát a férjének. A habfehér inget az egyik székre, az ünnepi felöltő ruhát a másik székre terítgette. Olyan volt ez a házasság, akár a többi. Még a nyakkendő is Piroska választotta ki a szekrény ajtaján függő csomóból.

A bált követő héten történt, hogy az éjfél körüli búcsúzás végén az orvos, szemében azzal a játékos fénnel, ezt mondta Piroskának:

– Nem adná kölcsön azt a szép nagy kávémasináját?

– Azt? Ellopták!

– Találkoztam vele.

– Visszahozta?

– Bartusék jogos tulajdona. Díszhelyet kapott náluk is.

Piroska alig járt ki a házból. A falusiak közül jóformán csak azokat ismerte, akik a kocsmát látogatták. Arra a Bartusra most hirtelen visszaemlékezett. De hagyta, hogy az orvos tovább mondja, amibe Bartusékról kezdett. Mégsem tudott olyan fegyelmezett maradni, amilyennek készült.

– Megvették? Azt, ami a miénk? Kitől?

– Azt már nem kérdeztem. Azt mondták: vették.

– Náluk van, ami a mienk? Megtartják?!

Ajka remegni kezdett. Még soha semmijét sem lopták el ott kinn a pusztán. Most volt része először ilyen érzésben. Felállt. Oly riadtan nézett Ángyánra, hogy az megnyugtatóképpen – ahogy betegeit szokta – fél karral akaratlanul is átölelte. Piroska megbor-zongott.

Olyan meleg volt, mint egy madár. S annak a nemrég oly derék asszonynak csontjai, húsa is, mint egy törékeny madaré.

– Kímélje magát, Pirike. Van más is a világon, nem csak az a nyomorult pénz!

S azzal a másik megrögzött kézmozdulatával le akarta húzni a fiatalasszony alsó szemhéját. Piroska kifordult a keze ügyéből.

Már hogy kímélhette volna magát? Sokat vártak a báltól. Valóban, a borospince, a hússzék csaknem teljesen kiürült. De a bevétel? Épp csak a legsürgetőbb számlákat és

felszólításokat tudták kifizetni. A készletek pótlására már a takaréokban sem volt pénz. Kölcsönt vettek fel.

Nem volt akadálya. Fedezetül ott volt az a nagy épület, kint az a szőlőbéli ház, az a jól gondozott szép szőlő. Egy időre rendben lehettek. De Piroska igazi nyugtalansága épp ettől az időtől kezdődött. Őneki az adósság, mint gyaloglás közben a cipőben ki-nyomakodott szeg, olyan állandó kín volt, őt már így nevelték. Náluk otthon rend volt, világosság a beosztásban, a jövő elgondolásában! De hát hogyan fogjon ennek az itteni zűrzavarnak az elosztásához, ennek a lélekőrítő rejtelemnek a kibogozásához?

A véletlen adta kezébe az első szálát.

7

A reggeli szellőztetés ideje volt. Az ablakokon már a hóolvadás erős illata áradt be. Piroska fázósan sietett végig a folyosón. Benyitott a söntésbe. A hússzék kis csengője már jó ideje megpittyent, de ő a kotlósoktól csak most szabadulhatott. Az öregasszony, mint annyszer, most is megelőzte. A hússzékéből az ő szavai hallatszottak. Az ajtó, amely a söntésből oda nyílt, be volt csukva, de a kitárt ablakokon át a hang a rendesnél jobban idejutott.

Piroska már fordult vissza, de egyszerre megállt.

– Nagyobb csuprod nincs? Mi fér ebbe? Papírban csak szétmaszatolod! – hallotta az öregasszony szavait.

Zsír mérhetett odaát valakinek. De miért erélyeskedik? Az, akivel beszélt, alig hallhatóan sopánkodott:

– Jaj, Julink; jaj, kedvesem...

– Ne jajkázz, hanem... ezt meg majd kisütöd, és pörccötök is lesz.

Hájat adhatott neki zsír helyett, könnyű volt kitalálni.

– Megáld téged az isten, Julikánk...

– Megáld, megáld, majd még meg is áld, más dolga sincs! Hol a kosarad?

– Jaj, Juli, a te jó szíved! – ez a másik hang is öregasszonyos volt. A nagymama hangja most valósággal a szidalmak durvaságával csattant:

– Fogd be a szád! Itt van, e! Kész, mehetsz.

– Szólhatok annak a szegény Rozinak? – mondta az idegen hang a nagyon-nagyon szegény öregasszonyok szokásos édeskedésével.

– Az egész telepet nem csődítenéd ide? Szólj, szólj, de még máma jöjjön, ne még egyszer várásson meg!

Mínél durvábban beszélt ő, az a másik hang annál alázatosabb lett:

– Amit te nekünk juttatsz, Julikánk... Amivel a te aranyos kezéd...

– Mi gondod rá, ha van? Van ezeknek!

Csend támadt. Aztán azon a kis madárhangján a csengő megint megpittyent. Piroska visszazaladt a konyhába. Olyan hirtelenséggel telepedett le az ebédre szánt rizs kiszemezéséhez, mintha bűnt követett volna el, mintha bűnt álcázna. De keze mozdulatlanul feküdt az asztalon. Szíve lázasan vert. Füle újra s újra felidézte azt a hideg, ellenséges hanghordozást, ahogy az öregasszony kimondta: van ezeknek!

Nem tudta, mit gondoljon. Meghallotta az öregasszony lépteit a folyosón. Gyorsabban járt, mint máskor. Mintha őután rohanna, őellen! Lépteiből is az a hideg ellenségesség érződött.

Az öregasszony valóban szokatlan fürgeséggel jött. Ahogy egy sarokfordulattal a konyhában termett, szoknyája úgy lebbent, akár a lányoké. De – dehogys jött ellenségesen! Arcán szelíd, szinte szemérmes mosoly, olyan fényes, aminőt Piroska csak azon a háztűznéző napon látott rajta, vagy tán akkor sem. Odapenderült az asztalhoz.

– Végezzünk gyorsan vele – mondta, s tíz ujja olyan szaporán kapkodta, pöckölte félre a rizsszemeket, akár egy szemfényvesztőé.

S Piroska még kevésbé tudta, mit gondoljon.

Nem szólt az urának. Figyelje meg az öregasszonyt, kémkedjen utána? Ettől visolygott. S mégis megtette, anélkül, hogy készült volna rá. Egy-két nap múlva ismét a konyhában érte a hússzék csengőjének szava. Nem mozdult. De úgy megmerevedett s úgy fülelt, hogy dobhártyáján vére lüktetését vélte hallani.

Egy kis idő múlva kinyílt az öregasszony kamrácskájának ajtaja; a folyosóra szolgált az is. Eltelt még valami idő. A mama a hússzék felé csoszogott.

Ő meg, Piroska, be gyorsan a söntésbe. Ki a bormérő asztal fiókját. Mennyi pénz van benne? Egy szempillantás alatt megoldvasta. Belökte a fiókot, illant vissza a konyhába, s egész valója megint a fülelés lett, akár egy tolvajé.

Az öregasszony megint a konyhába jött, megint mosolygósan, könnyedén; annak a nyugalmával, aki valami tehertől szabadult.

Piroska rögtön visszament a söntésbe. Megoldvasta a pénzt. Nem tett az öregasszony egy fillért sem a fiókba.

Talán a zsebében feledte?

Nem szaporodott a fiókban a pénz a következő napokon sem. Holott közben a mama kétszer-háromszor is nekifoháskodott a hússzék felé. Valósággal sóhajtozva, mintha vallatásra citálta volna a csengettyűnek az a szelíd hangadása.

Piroska végre mégis elszánta magát; megmondta Józsinak a tapasztaltakat. Telve volt izgalommal:

– Hát itt folyik el a kereset! Itt lyukas a zsákunk! Hitelbe prédálja, amihez mi is kölcsönpénzből jutunk!

Hitelbe? Piroska elakadt a szóban. Most riadt rá: hátha még csak nem is hitelbe folyik az a pazarlás, hanem ajándékba? A söntésablakon át látta egypárszor, kik-mik voltak a mama vásárlói, milyen esett népek ballagtak át a téren innen tőlük, a hússzék irányából menet.

Józi csak azt a szép, kényes száját húzogatta. Piros alsó ajaka a rendesnél jobban kiduzzadt, s mozdulatlanul is valamiféle fölényes fájdalmat sugárzott, anélkül, hogy gazdája tudott volna róla.

Piroska suttogva beszélt. A söntésben voltak; az öregasszony bármely pillanatban beléphetett. Józi fesztelenül felemelte hangját.

– Ugyan, ugyan! – mondta. Esze most igazán a vadászaton járt: éppen puskáját tisztította.

Oda sem figyelt, annyira abban a vélelemben volt, hogy mindez asszonyi dolog, következésképpen az asszonyok úgyis megoldják. A puskavesszővel végigtolt az üres csövön egy darabka szarvasbőrt. Benézett fél szemmel a csőbe, miközben másik szemét behunyta, s száját összecsucsorította.

– Beszélj hát vele – mondta ismét hangosan, ajka körül a gőg szándéktalan vonásával.

„Rám hárít mindent”, gondolta Piroska, s annak a dölyfös száznak láttán benne is felébredt a büszkeség.

Józi meg ráadásul még ezt mondta:

– Csak ne feledd ám, hogy itt minden az övé! Azt csinál itt, amit akar. A mi szavunk itt semmi.

– És ha azt herdálja, amit már mi szereztünk, amit mi szerzünk? – mondta Piroska keményen.

– Nem megy az olyan melegin – vetette oda Józsi, miközben a szarvasbőrt ismét végigtolta a csövön.

– De ingyen odaadni valamit! Ingyen! – mondta halkán, de olyan indulatban Piroska, hogy ki tudta volna kapni Józsi kezéből, a földhöz tudta volna vágni azt a puskát.

Mert azt persze mégsem tudta elhinni – képtelen volt elképzelni –, hogy a nagymama valóban ingyen mérte ki azokat a drága holmikat. De hát akkor mit kapott értük? Miért csinálta?

Sok beteg attól fogva érzi igazán a baját, hogy megmondják neki. Ilyesmi történt, hogy Piroska megtudta, mi is lehet a baj a jövedelem elmaradása körül. Attól fogva minden tünet egyenest katasztrófára mutatott. Egyik napról a másikra tönkremehetnek – Piroska ezt érezte.

De nem olyan fából faragták, mint aki hagyja magát – ez is kiderült most; ő maga is most ébredt rá; szinte kellemes volt éreznie, hogyan buzdul meg benne a kedv a küzdelemre.

Ösztöne azt súgta, legyen óvatos, várja ki a jó alkalmat.

Nem kellett sokat várnia. Az alkalom csaknem a kívánság pillanatában elkövetkezett, ezzel is példázva, mi mértékű lehetett a prédálás, és hogy csak a szemet kellett volna nyitva tartani: rég napvilágra került volna, mi folyik itten!

Bejött még aznap egy ősz sörényű, ismerősforma öregember. Úgy ismerősforma, hogy járt már itten, de nem Piroska beszélt vele. Most ő sietett elébe. Az öreg köszönt, és – tekintetét erre-arra vetve – az asszonyságot kérdezte. Máskor ilyen esetben Piroska rögtön kiáltotta a mamát, s már szaladt a konyhába, hogy munkájában felváltsa. Most ezt mondta:

– Mi tetszik? Én is megadhatom.

– Véle van szólásom – mondta az öreg. Előrelépett, s ugyanakkor hirtelen felmagasodott. Mellét közben kidüllesztette, s fejét az égre szegte, akár egy vigyázba merevedő újonc.

Falába volt, azt húzta maga alá.

Ijesztő volt. Ruházata sem bizalomkeltő. De kabátja zsebében árukkodón és megnyugtatón dudorodott a pálinkás üveg. Piroska végignézte, s indult a folyosónak. De az ajtóban támadt egy gondolata. Fölpillantott az italos polcra, arra a lapos ötliteresre, amelyből a törkölyt szokták decizni.

– Kedves anyám, keresik – mondta a konyhában. Az öregasszony arca egyszeriben keservesre változott. Kelletlenül indult a söntés felé. Piroska meg bement az ő kis lakószobájukba; ablaka ennek is a térre nyílt.

Ahogy az ablakon át annak az öregnek sánta elbandukolását nézte, már bizonyos volt benne: persze hogy nem először, de nem is másodszor látja a ház körül azt az úszóformán le-föl billenő hátat.

Ment rögtön a söntésbe. Nem teketóriázott.

– Reggel itt voltak megint az adóval – mondta, s igazat mondott –, a fiókba tette kedves anyám a pénzt?

S nyitotta, húzta ki a fiókot.

Az öregasszony többről felelt, mint amennyiről kérdezték:

– Nem vitt el az az öreg Benke semmit innen italt.

De abban a téglalakú fehér üvegben még mindig himbálódzott a szesz. Az öregasszony követte Piroska tekintetét, s egy pillanatra az ő szeme is megállapodott az üvegen.

Arcáról lement a derű maradéka is. Szoknyája nem csapódott olyan fiatalosan, ahogy hirtelen kifordult a söntésből.

„Miért haragszik ránk?” – volt első gondolata Piroskának, amikor egyedül maradt. „Miért akart ártani?”

– Miért csinálhatta? – kérdezte este férjétől, miután elmondta a történeteket neki.

Józsi kelletlenül hallgatta. Csak a vége felé engedett fel.

– Csinálta; akármiért csinálta, a fontos, hogy ezután már nem csinálja!

Beszédesen föllélegzett; hogy lám, csak túlestünk rajta. Kár volt előre aggságoskodni.

Azt hitték, ez a kis figyelmeztetés észre térítette a mamát öreges könnyelműsködéséből.

Csalódtak.

Az öregasszony egyik napról a másikra megváltozott. Azelőtt ha csak tehette, hatalmába kerítette a tűzhelyet; oly odaadó buzgalomban forgott előtte, akár a pap az oltár előtt, egy-egy ritka szóval dirigálva a hegyes orrú kis Annust, minisztránsát. Munka nélkül is óraszámra elült a délelőtti hagymaszagú, délután mosogatólé-szagú konyhában.

Most nem lelte helyét. Folyosóra ki, ivóba, söntésbe, szobákba be szünetlenül. Látnivaló volt, a térre nyíló ablakokat kerülgeti, de úgy, észre ne vegyék. Távolról pillantgatott ki rajtuk. Lábujjhegyre állt. Azon volt, hogy az ő vevői a hússzékben találják.

Ha a csengő pöccenése a ház messzibb résziben érte, felütötte fejét, fülelt. Azelőtt úgy mozdult a finom érchangra, mintha kényszernek engedett volna. Most surrant, mint a gyík.

Mintha Piroska nem kapta volna rajta. Elfeledte? Úgy látszott, eszének csak egyik felével feledte el. Óvatos volt.

Piroska is.

A két asszonynak állandóan egymáson volt a szeme. Mentükben hátra-hátranéztek; félig nyílt ajtó mögül lestek egymás után. Ha váratlanul összetalálkoztak, zavartan félrenéztek. Méltatlan és ostoba komédia volt, akár valami ócska színjátékban.

Az öregasszony valóban kedvére szétverhette volna a vagyonát; estéről reggelre elküldhette volna a fiatalokat. Senki, semmi nem vethetett volna gátat elébe; ha csak a világ véleménye nem, hogy a rokokó pártolni, a vagyont őrizni illik.

Mit akart, mire készült? Nem lehetett kifürkészni.

Sunyi lett, alakoskodó.

Rákuporodott a támlátlan konyhaszékre, ölébe könyvet fogott. Megszokott testtartása volt ez; sokat olvasott; igazán pihenni világéletében csak olvasva tudott. De most nem olvasott, jóllehet vastag üvegű, drótkeretes szemüvegét is föllillesztette. Tekintetét ide-oda jártatta, a szemüveg fölött s mellett kémlelt ki olyanformán, mintha a kerek, nagy lencsék fedezékül szolgáltak volna. Holott a régimódi pápaszem nagy ablakai szemét nemcsak hogy nem rejtették el, hanem éppenséggel öklömnnyire nagyították, pilláit, ráncait gyufaszál vastagságúra növelték.

Meg lehetett szánni; leleplezettségében oly gyermekies volt, oly nevetséges.

De aztán egyszerre csak eltűnt helyéről. Piroska megállt munkájában, fülét hegyezte. Jól lehetett hallani: a nyanya szaladt valahol a házban. A folyosón valóban úgy villant át, akár az út egyik széléről a másikra az ürge. Piroskát félig az aggodalom készítette rá,

amikor először utánalopakodott. A mama a hússzékbe osont. Kapkodva összecsomagolt valamit. Ha neszt fogott, ijedtében s füleltében összehúzódkodott, kezét keblére szorította.

Amikor kijött, keze a köténye alatt volt. Nyilván ott szorongatta a csomagot is. Ahány ablak előtt elment, kikémlelt rajta.

Dehogy volt már hitelről szó. Ajándékokat osztogatott.

Piroska szégyenletesnek érezte a dolgot, titkolnivalónak. De az orvos faggatására, hogy mitől oly nyugtalan, oly megviselt, egyszerre kitört, s neki – egy-két szóval – elmondta. Azt hitte, az orvos mindenre tud medicinát.

– A sajátját lopkodni! Ki érti ezt?

Ángyán nagy szemet meresztett.

– Osztogatja a zsírt? Teljesen ingyen?!

– Igen!

– Bárkinek, aki csak bejön? Ingyen?

– Hogy mindenkinek-e, nem tudom. De osztogatja, méretlenül!

Ángyánnak csak nem ment a fejébe. De az ő arcára nem felháborodás ült ki, hanem vidámság. Lám, ő is nevetségesnek találja! Ámbár ő mindenben rögtön a kifigurázni-valót keresi azzal a ravaszdi tekintetével.

– Csak úgy odaadta a zsírt? Azt a drága szalonnát?

Az ember lánya még arra is gondolhatott, talán csak gúnyolódik.

Nem csak zsírról volt szó. Mondott Piroska egyebet is.

Maradt az öregasszony megboldogult férje után egy szép prémsapka. Olyan finom holmi volt, Józsi nem is gondolt rá, hogy esős, havas újtaira föltegye, azazhogy elkérje magának. Nyilvánvalónak tetszett, hogy őrá száll az is. A sapka egy nap kint az udvaron tűnt fel, Annuska különös szokású udvarlójának, Gyurinak a fején. Egész télen gondosan megkímélték, s most ott csapta a kora tavaszi eső az ólak körül! Egy nap alatt csupa pókháló lett. Vitte Gyuri padlásra, pincébe, be a disznóaklokba, mindenüvé. A mama nekiadta, örökbe!

Ángyán tudta, hogy Gyuri ingyen tesz-vesz a ház körül. Így szólt:

– Mért ne adhatta neki? Ebben igazán semmi furcsaság. Bizonyosan fizetségül szánta!

– Azt a templomjárásra való szép sapkát? Gyurinak?

– Láttá, hogy annak van szüksége rá! Füle fagyott abban az elnyútt sityakjában!

– Gyurinak? Azt a vadmacskaprém sapkát?!

Ángyán a fiatalasszony felhevült arcát vizsgálta. Milyen tiszta, üde pillantása volt ennek az asszonynak, amikor megjelent ebben a házban. Tekintete most dúlt volt, majdnem gonosz. A virágoskertet mintha gaz verte volna fel; mintha kiszáradna, felcserepedne. Elsivárosodás fenyegeti ezt a lelket, gondolta Ángyán; szik veszi körül.

Ángyánban megvolt a jó orvosoknak az a tulajdonsága, hogy bárhol bármi formában találkozott szenvedéssel, izgalom fogta el, a segíthetnének az a kellemes-kellemetlen nyugtalansága, amelyből megállapítása szerint – ő aztán kielemezte magát! – nem hiányzott némi büntudat sem. Minden előért felelősséget érzett! („Úgy, ahogy feleskettek rá!”)

Átnyúlt az asztalon, hüvelykét Piroska pulzusára nyomta. Belebámult a levegőbe, aztán azzal a hirtelenséggel, ahogy csak fiatal orvosok tudnak ötletük megvalósításába fogni, az ülő asszony elé állt, Piroska arcát két tenyerébe vette, készen arra, hogy ezúttal a szemhéj belső felét, a szemüregét, a szemideg működését is megvizsgálja.

– Pista, kérlek! Kedves doktor!

A kaszinó asztalától már másodszer szólították. A társaság mostanában minden este teljes számban együtt volt. Sőt hívtak maguk közé „idegeneket” is, sutba dobva vagy legalább felfüggesztve a Casino íratlan szabályait. Hévvél folyt a tanácskozás, még mindig a leveleoktatásról. Megtörtént az első döntő fordulat! – a legeslegújabb értesülés szerint. Az illetmény megállapítása, sőt a kinevezés a községtanáctól fog függni – részben vagy egészben! Szava mindenképpen lesz: Zsigó Albert, a segédjegyző házigazdája nyilván ennek köszönheti, hogy polgár létére itt koccintgathat az urakkal. A pályázathoz mellékelni kell orvosi véleményt is, sőt valószínű, hogy a hatósági orvost külön is véleményeztetik a pályázók testi alkalmasságáról! Ángyán tudta ezt, ezért nem sietett eleget tenni a barátságos szólítgatásoknak.

Nézte közelről Piroska vonásait. A kerek arc, amely nem is rég oly melegen süttött, akár a tányérvirág, megszürkült; egészségtelen kis pörsenéssel volt megszórva. A szájszél száraz volt, cserepes. Tekintetük találkozott.

Hirtelen elengedte az arcot. Valósággal megijedt. Az a bolond gondolata támadt, hogy azt a romló, azt a finomságát veszítő száját megcsokolja.

Tekintetük még egymásban volt. Piroska megszólalt:

– Elölünk adta oda azt a sapkát! Mi történik velünk, ha így folytatja? Semmink sem marad!

A homályos terem másik fényközpontjából ismét jöttek a kiáltások:

– Doktorunk! Tanácsodra van szükség. Sürgősen!

Odament. Nemigen szokott inni, de most egy hajtásra kihúzta az elébe tolt poharat. Ki tudott volna inni még egygel.

8

Ángyán doktor még annak idején, még nagy reményekkel kecsegtető tanársegédeskedésének első s egyúttal utolsó esztendeje végén abban a kitüntetésben részesült, hogy klinikai főnöke, a hírneves professzor órá bízta: helyettesítse magánrendelőjében szabadsága alatt. Ángyán doktor, aki – állandó lelkesége következtében – koránál is fiatalabbnak látszott, komolyan vette hivatását. Nekifeküdt a feladatnak.

Nem vívta ki az országos tekintély elismerését.

Az egyik új beteg közismerten gazdag család nevét viselte. Vasszilánk ment a szemébe.

Ángyán – összeszedve képességét – másfél óra alatt elhárította a nem jelentéktelen veszedelmet. Mágnessel vette ki a szilánkot. Büszke volt munkájára.

Visszatérte után a professzor, áttekintve a rendelői naplót, megállt ujjával az előkelő névnél. Ángyán elmondta az esetet.

A prof bosszúsán dörögött. A tekintélynek azt a csúcsát közelítette, ahol a zsémbes nagyságok minden gondolatukat kidohogják.

– Egy ülés alatt kivette? Elengedte? Legalább öt kezelésre iderendelhette volna! Szlavónia minden erdeje az övék!

És megmondta pontosan, mekkora összeget emelt ki zsebéből Ángyán azzal az elszalasztott öt rendeléssel.

Ángyán – hanyatt bukfenchezve a felhőkbe – olyasmit dadogott, nem tudhatta, a család gazdag ágához tartozott-e a balul járt.

– Nem tudhatta? Hát mit tud maga? Hogy akar maga jó orvos lenni? Ha egyszer idejött, ha *hozzám* jött, a gazdag ághoz tartozott.

Csak nem csitult el. Néhány perc múlva újakezdte.

– Aki pedig hozzám jön, az fizessen! Hogyisne. Nekem ingyen adják ezt?

És – már fújva és vörösen – kört rajzolt a csillogó berendezésre, majd egy tágabb kört a kinti, pompázatos várószobák felé.

Ángyán úgy ért a mélybe, hogy egy-két dolog összetört benne. Sose heverte ki. Talpra állt, de nem arra a hajdani biztos és fürge léptű talpára többé. Heveny fertőzősként öntötte el a kétely.

Nem jó emberöltőt választott. Az orvosi hivatás – némi késéssel a többi után – Európaszerte akkor ért lejtőre. Nem állt meg rajta – egymagában hogy is állhatott volna meg, amikor már minden javában csúszott? A kezdet tétozáása, sőt ellenállása után a zuhanás sok helyt lavinaszerű volt. Az ifjú Ángyán, annak a bárgyú elmejátéknak hatása alatt, hogy a kivétel erősíti a szabályt, a riasztó tüneteket sorra kivételnek tekintette.

Az orvosnövendékeknek jó fele már az egyetemen olyanformán álmodta meg rendelőjét, úgy helyezte el – forgalmas központban, jómódú negyedben –, akár a kereskedő fia azt az üzlethelyiséget, amelyet majd a papa nyit neki. Példaképeiket, a nagy gyógyszerokat aszerint értékelték, milyen nagy volt a jövedelmük. Fő céljukhoz – hogy a társadalomban érvényesüljenek – a rövidebb, ideillő szóval: a kevésbé költséges utat választották. Már a diploma megszerzése előtt úgy fontoskodtak, úgy nagyképűsködtek, főleg persze a betegek előtt, úgy fitogtatták mesterségük külső ismérveit, mintha színpadon alakították volna önmagukat. Akkor, amikor a világ menete már a papokat is a racionalizmus felé szorította, ők olyanok lettek, mint hajdanában a papok: rejtelmeskedők, egy időben erélyesek és kenetteljesek. S persze rengeteget hazudtak – mit is tehettek mást? Az emberek nem tudták elviselni a halált: nem tudtak meghalni, nem értettek a halálhoz; ha ennek csak lehetősége meglebbent előttük, összeomlottak, mint a rongy. Bár nem értették, miért élnek, egyetlen kincsük a puszta élet volt, s egyetlen félelmük az éppoly felderítetlen halál; „minden” pénzt megadtak volna, hogy eltávolítsák. Voltaképpen ők fejlesztették ki az orvosokban egyidejűleg a sámáni dölyföt és a polgári nyereszkeség vágyát.

Voltak persze még a hivatásnak is megszállottjai. Ángyán egy ilyen orvos hatására választotta ezt a pályát. Ez a példakép a saját nagybátyja volt; már nem élt. Ángyánra nézve a lehető legveszedelmesebb korban halt meg: akkor, amikor Ángyán tizenhatodik éve körül járt. A példaképből örökre tündöklő, örökre megcáfolhatatlan eszménykép lett. A nagybácsi nem volt vérrokon. Ángyán édesanyja húgának volt a férje. Feleségével úgy ismerkedett meg, hogy az a betege volt – már akkor súlyos tüdőbajos. A családban szentnek kijáró legendák kerengtek arról, hogy Károly bácsi miért is vette el a szegény sorsú, a még csak különösen szépnek sem mondható Mili nénit, aki mellesleg túlélte férjét.

„Az kellett a természetének, azért vette el” – gondolta nagy okosan az ifjú Ángyán. Eszményképe legendáit olyanképpen próbálta megmagyarázni, mint a vallás és a természettudomány közt ingadozó diákok a hitvallók viselkedését. Tudta, hogy nagybátyja hatása alatt áll, s ezt a hatást nem azért akarta tudatosítani, hogy megszabaduljon tőle. Azért, hogy méltóan kövesse, világító fénynek használhassa, oly tárgyilagosan, mint egy viharlámpát.

Ha nem hiszi magát ily lámpa birtokosának, tán sose merészkedik azokra a mélybe vezető, a társadalomismeret és önismeret mélyeibe vezető utakra, amelyekre ifjan csaknem mindenki rátéved, de amelyekről az első fordulók után társai közül mégis oly sokan visszafordulnak. Abból a mélységből, amelybe a nagy tanárral tett tapasztalata után, hogy úgy mondjuk, lámpástul zuhant, úgy igyekezett kikerülni, hogy eltökélte: török-szakad,

csak az „igazság”-ra néz. Magának is bevallja, másnak is kimondja. Hónapokig úgy érezte, hogy a Gaurizankárnál üdítőbb magasságban sétafikál. Aztán megint lezuhant, és újra lezuhant, és ismét csak lezuhant. Most már komoly zúzódásokat szenvedett.

Első falusi állomása nem Menyőd volt. Ide már, mondhatni, halottaiból ébredve érkezett. (Annyiszor vallotta erkölcsi hullának magát.) Amikor megpillantotta a falut, szinte fogadalomként tökéltte el: semmi kísérlet többé! Se népgondozóra, se kötelező ojtásra, se felvilágosító előadásra! Elég a keserű tapasztalatokból!

De életereje csak nem tört meg. Aztán Menyődön is volt „probléma”, de még mennyi volt. A problémák valósággal utanasompolyogtak, úgy környékeztek meg, s nem eredménytelenül. A tapasztalatokkal úgy van az ember, hogy minél mélyebbre zuhan bennük, annál magasabban kell újrakezdenie. Az életkedve Ángyánt ismét fölfelé vitte, ösztöne ugyanakkor arra figyelmeztette: fönt baj várja, újabb zuhanás. Ment, de közben meg is állt volna. Örökölt jókedvűségének új eleme támadt: az öngúny.

„Olyan leszek, mint a többi ember!” – gondolta, de olyanformán, mintha ezzel csínyre készült volna. Azzal szórakozott, mi mindent tud elkövetni a „rendes emberek” dolgaiból úgy, hogy bíráló képességét megtartsa.

Sok minden sikerült neki. Kártyázott, akár az intelligencia többi tagja. Szoktatta magát az alkoholhoz. Vadásztársaság? Belépett. Érdeklődéssel hallgatta a helyi pletykákat.

Egykor – még vak korában, ahogy a döntő felfedezés előtti idejét elkeresztelte – hevesen udvarolt egy diáklánynak: hevesen, de számot vetve felelősségével, vagyis komolyan. Első szirmai hulltával a lány olyan szabályszerű úrinővé kezdett kibontakozni, hogy Ángyánban meg-meghűlt a vér, hovatovább az úgynevezett forró pillanatokban is. Születésénél fogva hú természet volt, azt hitte, szerelme így is a lányhoz láncolja, s már-már élethossziglani tragédiára köpte a markát. Nem lett tragédia. A lány az első összekoccanások után lemondott arról, hogy Ángyánból olyanféle lényt neveljen, aminőt a férfisabásminták s a polgári színművek előre rajzoltak. Ángyán meg, ahogy az ilyen belső teher hirtelen ledobása után történni szokott, szabadjukra engedte vonzalmait, illetve csak most kezdte felismerni vonzalmait természetét. Fejcsóválva ébredt rá: mintha e hajlamait is nagybátyjától örökölte volna; attól, akihez semmi vérségi kapocs, semmi átörökösítő fonal nem fűzte! „Úgy látszik, hajlamaimat is magam választom.”

„Szabad vagyok” – mondogatta, ha megállapíthatta: hetek óta nem gyötri egy-egy régi probléma. Élményeit, múltját mindenkinek könnyedén el tudta mondani. Séta közben egyszer a papnak azt fejtette ki: akkor lesz tökéletesen szabad, ha úgy lesz képes élni – ha kell, olyan célokért is –, mint egykori oktatómestere, a nagy prof. „Ez is még a szabad akarat területe!” De amikor a pap erre csak nevetett, ő ezt tette hozzá: „De hát mi is az effajta szabadság? Mi az igazibb szabadság? Ha lelkiismeretünk nyűgeitől szabadulunk meg? Vagy ha azoktól a külső okoktól, amelyek lelkiismeretünket felkeltik?”

A Menyőd fölött húzóóó erdők gyermekkorára emlékeztették. Része volt ennek is abban, hogy annyi zaklatott helyváltoztatás után Menyődön végül úgy érezte, meg tud állapodni. A fővárosba még mindig visszamehetett volna – így magát holmi önkéntes száműzöttnek tekinthette; ellenálló ereje persze ettől is növekedett. Néha azt kívánta, bár még istenhátamegettebb helyen verne gyökeret. Terveket szőtt: hogyan is fog „megérni”. Vagyis ifjúkori naivitása – dicséretére mondjuk – szabályszerű férfikori naivitássá volt átalakulóban.

Ebből származott az a képessége is, hogy tudott harmincéves fővel filozófusokat olvasni, elmélyülten, nem vigaszt, hanem még mindig tanulnivalót keresve. Ilyen olvasá-

sokra alig van alkalmasabb hely egy falusi térre néző iparosház ablakmélyedésénél. Egy igen üdvösen hódító szokásként Menyődön vasárnap délutánonként a betegek szüneteltették a halálfélelmet. Ágyán háborítatlanul ült az ablakban. Be-becsukta könyvét. Tengerfenéken érezte magát. Búvárharang kémlelőjén át figyelte a hullóket. Olvasott egy lapot, aztán megint: egy Zénon őselményével csodálkozott el embertársai szívós életrealitásán. Milyen határozott célismerettel igyekeztek valahova, milyen tartalmas sietséggel kerülték ki s előzték meg egymást, milyen fontos volt nekik valami, Menyődön! Mintha csak Pesten haladtak volna, a Rákóczi út és a Körút sarkán, vagy Párisban, az Opera téren, vagy Rómában, vagy Stockholmban! Az élőlények láthatóan mindenütt halálosan komolyan vették magukat. Feltűnt: felvonult, majd elvonult a patikusné. Aztán ezúttal is a főjegyző, pusztá járásán meglátszott, hogy szeret az utcán mutatkozni, szereti újra meg újra végigróni a gondjaira, a bölcsességére bízott községet. Ágyánnak volt módja megfigyelni teremtménytársait Rómában, Párisban, sőt Stockholmban is. Sehoh sem hatottak oly valóságosaknak, mint ebből az ablakból nézve, mint Menyődön. Egyszerű a magyarázat; itt szem előtt voltak, majdnemhogymikroszkóp alatt. Városban még barátaival is csak futó ismeretségben lehet az ember. Alig kezdesz figyelni valakit, fogja magát, s három hatosért tíz kilométerre villamosozik tőled, a folyó túlsó partjára. Menyődről nem szökhettek meg a *probandusok*; össze voltak zárva, mint egy bacilustenyészetben.

Jó orvos volt elsősorban azért, mert nem volt berúgva a mesterségétől; nem fontoskodott. Sőt, olyan jó orvos volt, hogy a mesterségbeli részt csaknem megvetette; nem a szerektől várt eredményt és csodát, hanem a betegetől. Rá tudta venni őket, hogy hogy segítsék megtalálni a betegségükből kivezető utat.

Fütyülni a tekintélyre? Erre Menyődön is csúfosan ráfizetett volna, ha véletlenül nem akad valaki, aki szolgáltatja helyette a sikeres működéséhez szükséges fontoskodást és körülményeskedést, egyszóval mindazt a tiszteletgerjesztő hókuszpókuszt, amelyet abban az időben valósággal elvártak az orvostól, s amely nem egy esetben tényleges része volt nemcsak a gyógyításnak, hanem a gyógyulásnak is. Ez hatott a lélekre.

Háziasszonyában lelte meg ezt a segítséget Ágyán, tudta nélkül.

Egy volt kalaposmesternél kapott lakást a tér alsó részén, ott, ahol az utca a völgy irányában kifolyt a térről. Rendelőjének a hajdani műhelyt rendezte be, amelyben Herpay bácsi a kalapokat kallolta vagy harminc éven át. Még mértékre dolgozott. Amikor ezt a „tisztes” ipart is megölte a verseny, Herpay bácsi nem alakult át kereskedővé, nem „süllyedt oda, hogy gyári vacakot sózzon azokra a régi jó vevőire”; inkább szöllejét kapálgatta. Szépecskén éldegélhettek volna azokból a szerető juttatásokból, amelyekkel pesti munkásokhoz férjezett három lányuk segítgette őket, ha ettől a rendszeres támogatástól nem szabadította volna meg őket éppoly rendszeresen egyetlen fiuk, aki ugyancsak Pesten alapított családot, de mint hivatalnok. Most, családapá korában is éppúgy elvárta a hazai csomagokat, akár diákkora idején; sőt, most négyszer annyit várt el, mert most negyedmagával – feleségével s két gyermekével együtt – kellett azt a „jobb” életet élnie, ami felé gondos szülei annak idején elindították. Ágyán ennek az öreg házaspárnak köszönhette függetlenségét. A lakásért nevetségesen keveset fizetett. Az idős szülők egészségéért folyton aggodalmaskodó lányok még maguk fizettek volna azért, hogy az öregek közelében ilyen igazán valólagos háziorvost tudhattak! De Herpay néni csak esztendeire nézve volt öreg. A gyerekek kiházásítása után örült, hogy akad még valaki, akire moshat, vasalhat és zsörtölődhet a rendszertelen alvás meg evés miatt.

A megállapodás szerint csak reggelit kellett volna adnia. Ki nem fogyott a tukmálásból. Ángyán, mint a legtöbb önzetlen ember, anyagiakban egyben rendetlen is volt; engedett a gondoskodásnak. Hamarosan csaknem vagyonközösségben élt az öregekkel. Mivel hálálhatta meg ezt Herpay néni? Még beljebb nyomult Ángyán életébe. Az orvos távollétében ő fogadta az érdeklődőket, ő számolt be az üzenetekről; ha hirtelenében segítő kéz kellett, ő forralt vizet, ő tartotta a vödört az öklendező beteg elé. Ángyán egyszerre csak azon vette észre magát, hogy egy személyben olyan titkára, asszisztense, gazdaságvezetője van, aminőt öreg és bölcs kórházi orvosok szoktak maguknak kinevelni egy-egy korukbeli, vihar állta ápolónóból. Aztán azon vette észre magát, hogy ilyen szavakat hall a várakozóul használt konyhából, ahol Herpay néni most már rendszeresen fogadta és búcsúztatta a betegeket: Szerencse, hogy nem egy fél nappal később jött ide ezzel! A doktor úr még nem nyilatkozhat, mert a tünetek csak most alakulnak. Tessék megnyugodni, pontosan előre látható volt; az lett volna baj, ha nem gennyesedik! Ha szigorúan be tetszik tartani a rendelkezést, garantálni lehet... Egyszóval mindazokat a mondatokat, amelyeket az imént tekintélyteremtőknek nevezünk. Ángyán mosolygott, mert Herpay néninek a hanglejtése is olyan volt, olyan anyáskodóan fölényes, akár egy-egy pesti fehér köpenyes hatalmasságé. El-elhatározta, leszoktatja. Ehelyett lovat adott alá. Beteglátogató körútjai előtt egyre több utasítást s üzenetet bízott rá az esetleg jelentkezők dolgában. „Ha elfogja a láz, csavarják vizes lepedőbe. Egy kis vérzéstől ne ijedjenek meg. Ha nem áll el a fájás, itt van ez a por, adják be neki egy kis vízzel.” Mindezt Herpay néni körülményesebben, de nemegyszer bizony – el kell ismerni – hatásosabban közvetítette. S így volt ez jó; kiegészítették egymást.

Járt persze kárral is ez a vidéki életmód Ángyán szellemi alakulására. Egykönvű ember lett. Ha a véletlen Pestre vetette, elnézelődött a Váci utcai, a Vörösmarty téri könyvkereskedésben. Mert vidéken élt, épp azért nem akart kiszakadni az „európai áramlatok”-ból. Olyanformán lett egykönvű ember, hogy egy-egy kiválasztott és hazavitt könyvön esztendőszámra rágódott. Nem olvasván mást, bírálat nélkül, szinte saját tudata nélkül öltözött be egy-egy író eszméjébe. Addig hordta, mint a ruháit: míg le nem szakadt róla.

Ezek a pesti utak arra is jók voltak, hogy a Pestre vágyódás utolsó szikráit is megölje magában; hogy újra és újra elhökkenjen a „Duna-parti metropolis” rikító-bűzlő provincializmusától. Mitől lesz egy hely provinciális? Lakosai önelégültségétől, attól a hiedelmétől, hogy az a hely a világ közepe, vagyis a pöffeszkedő butaságtól. Így mérve, az egész város, az egész ország egy óriási Muca volt. Akkor már jobb számot vetni azzal, hogy az ember „távol” él; jobb tudatosítani Mucsát.

Persze ez nem volt vigasz az élet egyhangúsága, az egész élet, sőt az egész lét értelmetlensége ellen. Mintha az igazi való homályos üvegen derengett volna át hozzá. Hallott kommunistákról; hallott hősookról, eszmék vértanúiról, de ezek is „távol” voltak.

Néha eseményeket akart gyártani nem a falu, hanem az általa „ismert” (– mit ismerhetünk meg?! –) világ egyhangúsága, fullasztó szürkesége ellen. Legalább emlékek legyenek! Elgondolta: kimegy az utcára, és az első embert, akivel találkozik, arcul vágja. A kihallgatáson, a bíróságon megtagad minden magyarázatot. Majd ha fagy! Majd ha valaki neki is megmagyarázza ezt a világot. Esetleg, ha nagyon unszolják, akkor – miután tisztelettudóan az emelvényhez járult – magát az elnököt is nyakon teremti. Menynyi mozgás, esemény, következmény, mennyi összefüggés egyszeriben a semmiből, az ő pusztá akaratából! A világ csak az ilyen lökésre fordul felénk s mutatkozik meg, csak tette felel, tettből ért. Végeredményben az emberek, még az áldozatok is megköszön-

hetnék. Lenne mit emlegetniök tíz év múlva is. Élne nek! Érzékelnék az időt! Legalább ezzel kapcsolatban eszükbe villanna, hogy ki lehet törni.

Ángyán nem vágott nyakon senkit, sőt – ismerőssel, ismeretlennel egyaránt – már-már túlzottan udvarias volt. Nem tört ki tettben semmiféleben. Nyilván ehelyett írt hébe-hóba, az irodalmi érvényesülés legparányibb gondolata nélkül, mert hisz világosan látta ihlete eredetét; ritka dolog, de saját magára is tudta alkalmazni ismereteit az emberi természetről.

Idéztünk verses alkotásaiból. Van módunk nyújtani regényszemelvényt prózai műveiből is.

„A modell, akiről a festő a király méltóságos testtartását megfesti, öreg söprűnyélre támaszkodik; a patikusné, aki disznóöléskor maga vezeti a hurkatöltő csövérről letekeredő hurkát (egy kötőtűvel állandóan böködvé), mihelyt kilép az utcára, ilyenformán ölti fel királynői testtartását. Rendes háziruhájában vonul a piacra, de aki látja, annak hiányérzete támad. Etuska elvonulása uszályt érzékeltet, az uszály végén két apródot, az apródok mögött fesztes testőrséget, díszlovasokat, egy egész hódoló országot! Karján ott a szatyor – de vajon mit is helyettesít? Aranyjogart? Királyi élettárs Etuska karjába fűzött karját? A menyődiek rálátják Etuskára ezeket a kellékeket, Etuska nem úgy vonul itt, mint az a bizonyos meztelen király; Etuska olyan tökéletes grande dame, amilyennek a grande dame-ok is csak álmodni tudják magukat. Ezt a méltóságot Etuska épp azért hordja ilyen büszkén és állhatatosan, mert nem úgy örökölte – apja egyszerű botos ispán –, hanem úgy csinálta magának, olyanforma leleménnyel és tanulékonysággal, ahogy most már a ruháit is maga varrja. Társadalmi helyét jelzi ezzel, és azt az igényét, hogy még külön helyekre is számot tart. Férje s gyerekei közt s köztünk, bizalmasabb ismerősei közt a hajdani ispánlány egyidejűleg vaskos és kedves természetét engedi ki magából; ott azzal hódít. Idegenek előtt – akik ellenségei is lehetnek – egyetlen lépésével ki tudja fejezni a keménységet, hogy meg se kíséreljék visszakényszeríteni oda, ahonnan kikerült, s a harciasságot, hogy még előbbre jusson, most már gyermekeivel együtt. Az arcisme – az arcizmok mozgásának megfigyelése – már tudomány. Az emberek járásának egy kis megfigyeléséből éppoly tudományt lehetne csinálni, Menyődön persze.”

Még egy idézet:

„Herpay néni mai dödögéséből: Ez az Igrezné csak ájtatos koldusnak ad krajcárt vagy levest. Csak olyannak, aki bizonyosan a mennyországba megy, akit majd tanúnak állíthat! Nem bízik az isten krétájában.”

9

Piroska maga mellé vonta Józsit az ablakhoz.

– Kicsoda az ott?

– Hol?

– Ott a kőkatona mellett. Az a nagyobbik! Az a rongycsomó!

– Ott a szobornál?

A piactér közepén hősi emlékmű gyanánt cementtalapzaton cementből öntött különös harcos állt, olyanformán, mint a díjbirkózók a fényképész előtt; mellkasát páncéling fedte, delnőiesen vékony derekáról magyar gatya csüngött. Aki falubeli ránézett, először is arra gondolt, hogy a behemót izomtömeg – bármily hihetetlennek tetszett – a törekeny kis jegyzőné alkotása, műkedvelő szobrászati remeke volt. Ha fújt a szél, a piac szemete a talapzat elé gyűlt, a téren lézengők pedig oldalához vagy mögéje húzódtak.

A talapzat mellett az az ember most megmozdult.

– Az, az a sánta! – kiáltotta Piroska izgatottan.

Az utóbbi időben valósággal ráragadt, hogy folyton az ablakot lesse. Ha a téren valahol egy rossz ruhájú ember vagy asszony megállt, Piroska már tudta: annak valamiképp az ő házukkal lesz dolga.

Józsi nem sietett a válasszal. Megvolt az a rossz szokása, hogy sürgethették, mindig talált magának valami mihaszna tennivalót. Most az ablak tükrössé vált üvegében hajvlasztékát tökéletesítgette; néhány szálát az egyik oldalról a másikra rendezett. Végre ismét odahajolt, ahol Piroska félrehúzta a függönyt.

– Az? Az az öreg Benke!

– Miféle Benke?

– Az öreg Tálós! Aki a summások szamarasa szok lenni, a lajttal. A vízhordójuk.

– S ki az? Mi az?

– Féllábú – mondta Józsi visszaegyenesezve foglalatosságához.

– Koldus?

– Amikor. Volt az már becsukva is.

– S az az asszony? Meg az a másik két ember?

– Az? Talán a Kuka Teri. Csókási. Az lesz a másik kettő is, így pofára nézve. Csókási. Csókavári – mondta Józsi, és nevetett.

– Kik azok a Csókásiak?

– Az nem név – mondta Józsi akadozva, mert a választékot most a két tenyere élével húzogatta és ütögette kétfelé –, hanem csak egy helynek a neve.

– Miféle helynek?

– Ahol a putrik vannak.

– Pudrik?

Azt hitte, kutyák; úgy értette.

– Putrik! Partba vajt házak. Magos partfal aljába vannak csinálva, mint a pincék, csakhogy nem pincék, hanem konyhák meg szobák – mondta Józsi, amiközben végignyalta tenyere élét, hogy lesimítsa kupáján a még kamaszosan ágaskodó gácsérfarkat.

Hogy mi a putri, azt Piroska is tudta.

– A partban fönt meg csókák vannak. Lukban azok is. A maguk házában ők is! – tette hozzá Józsi, és megint nevetett.

– Kik-mik azok a csókásiak?

– Honnan tudjam? – nézett most Józsi csodálkozva a feleségére.

– És az az öreg Tálós?...

– Csókási! Az ott a vezér!

– Vezér?

– Csókabíró! – hahotázott Józsi, de csak egy pillanatra, mert most valami kaparnivalót talált az arcán. Közel hajolt az üveghez, száját O alakúra tátva körmölt valamit orra tövében.

– Hol az a Csókás? – kérdezte Piroska, visszafojtott ingerültséggel e miatt a babrálás miatt.

Józsi anélkül, hogy az ablaktól elfordult volna, fél kezét feje fölé emelte, s három bizonytalan legyintést végzett, hogy arra, azon túl meg annál is messzebb! Tátott szájával nem tudott hangot adni.

Piroska megnézte oldalvást a férjét. Mintha csak most ébredzene, ki felesége lett.

– Maga nem is járt ott?

A fej fölé lökött tenyér, csak csuklóban hajladozva, most azt legyintgette, hogy régen, nagyon régen, hajjaj!

Ezekkel a piaci állongókkal susmotolt össze az öregasszony, ezek a jó ég tudja honnan előbújt aljanépek voltak a védenecsei, a barátai. Neki, akinek neve márványkőbe aranyozva ott csillogott a templomban, egy keze kulcsoló, égbe tekintő szép Mária-szobor alján: Emeltette Kéri József hites társával, Gyimóti Juliannával! Akinek abban a templomban jeles, külön ülőhelye is volt, egy vonalban a tanítók padjával.

De hányszor is ment át a templomba a mama Piroska ittléte óta? Egyszer sem, Piroska egyetlen esetre sem emlékezett. Isten helyett ezek felé fordult a lelke, ezek felé a...

Olyan rongyosak voltak, annyiféle ócskaságba voltak burkolva, hogy a piactéren átsüvöltő márciusi szél egy-egy vadabb rohamára az a sok göncfoszladék, az a sok gyanús rojt és bojt valóságos lángocsák módjára lobogott rajuk. Piroska gyorsat sóhajtván kapta el a fejét, valahányszor kitekintett. Nem akart kinézni, s persze többször nézett ki, mint azelőtt. El-elfordította fejét az öregmama felől is. Jobb volt űrá sem néznie.

Aztán megdöbbsent, oly gyűlöletesnek, csúnyának találta. Mindnyájan így vagyunk azokkal, akikre megneheztelünk. A rövidebb-hosszabb idő alatt, amíg „nézni sem tudunk rájuk”, mi magunk változunk meg, lélekből; haragunkat lövelljük és vetítjük arcukra gonoszságunknak.

Mások épp azt emlegették, Piroskának is, hogy a néni, az öreg asszonyság, az ómama, ki hogy nevezte, milyen fiatalodóban van, mennyire nekifrissült, megint milyen beszédes lett. Hiába, kevesebb rajta a terű, van kinek átadni! Valóban, idegenekkel szíves volt, beszédkezdő, sőt tréfálkozó; de csak azokkal. Újabb tövis Piroska szívébe.

– Csókást... ismeri, doktor úr? – fordult végre egyik este az orvoshoz, amikor Ángyán szokásos magyarázatai során kifogyott egy pillanatra a szóból.

– Várjon csak – mondta az, nehezen futva át a váratlanul nyílt sínre. – Valami dűlő. Az az?

– Laknak is benne. Csókavár.

– Rémlik valami. De annyi erre az ilyenféle név... Lássuk csak. De hisz vannak itt nálam régibb menyődiek is.

A félhomály tengerén át odakiáltott a másik asztalhoz:

– Laci kérlek!

A segédjegyző, Latinkovics Laci, nagy vitában a többivel, háttal ült feléjük. Csavarta azonnal errefelé a fejét, de időbe telt, amíg a kaszinó eszmecezeréje megállt.

– Hol az a Csókavár?

– A Csókavár, doktor uram? – kiáltott vissza Latinkovics, de közben már ugrott is föl, s jött át készségesen, még meg is játszva pincéri hajlékonyságát. Ő szokta magamagát kiszolgálni a söntésben.

Leült hozzájuk, akkor mondta:

– Nem ismerem, kezét csókolom – s kormányozta ide-oda tanulásra kész szemét.

Észrevette, hogy az asszonynak kellett a válasz.

– Nem ismered?! Valami falurész vagy határrész. Ti, községváziak nem tudtok róla?

Latinkovics sok ismeretet összeszedett. Okossága az volt, hogy bármiről kérdezték, valami figyelemlekötőt mindig tudott válaszolni, ha éppen nem teljesen odaillőt is.

– Olyan volt, kérlek szépen, valamikor ez a falu, hallottam Szaplanczy bátyántól, mint a polip. Ahány szurdik meg völgytorok, abba mindbe kitolta a csápját, az valamikor mind lakva volt. Még azután is, hogy Vak Bottyán kimúlt innen a kurucaival, Heister generálisnak hónapokig kellett füstölnie azokat a fészkeket, hogy rendet teremtsen.

– Kellett? Miért mondtad, hogy kellett? A magyarok közül senki sem kényszerítette.

– A rendcsináláshoz kellett. A füstölést igazi füsttel-lánggal csináltatta, amíg végül csak ez az egy nagy utca maradt.

Ángyán a nagy asztal felé tekintve kérdezte tőle:

– Nem zavarom az urakat?

– Ugyan!

A kaszinóasztal közepén duplamagas kártyacsomag pihent. Az urak nem kártyáztak; egyelőre a kártyánál is hevesebb versenyben voltak. A vita ürügyén voltaképpen ártatlanul olvasottságukat fitogtatták. Arról folyt eszmecsere, hogy a különböző gyártmányú motorkerékpárok mennyi benzint s olajat fogyasztanak, azzal hány kilométert képesek megtenni óránként, hol viselik tartályukat és karburátorukat, s mindezek összegezésének eredményeképpen melyik közülök a legjobb. Motorkerékpárja ugyan egyiküknek sem volt, de a szak meglepő tudása, a tárgykörben való tájékozottság s a szokatlan lendület, amellyel véleményüket megvédték, arról tanúskodott, hogy ha tán most nem is, de valamikor nagyon szerettek volna motorkerékpárt.

– Ferikém! – kiáltotta Ángyán a félhomályba.

Sisitka tanító úr a katonás „jelen!” mozdulatával állt fel a másik fényszigeten.

– Fáradnál ide egy percre a nagyságos asszonyhoz.

Jött – csecsemőarcát a vita heve még gyermekibbé tette. Jó nagy darab ember volt. Nagy testében épp akkora darab jellem feszült, már járása is elárulta. Nyíltság volt tetőtől talpig.

– Te vagy itt a geográfia tudója. Hol az a Csókavár?

Sisitka Ferenc tudta, hol van Tananarive és Ahmedabad. Csókavár nevére becsületes határozottsággal tagadólag rázta meg fejét.

– Nem járnak putrikból gyerekek eléd? Valami putritelep ez is.

– Pista bátyám, olyan rengeteg van. – Elgondolkodott. – Nem emlékszem ilyen névre. Meg aztán mi a hivatalos neveket írjuk fel. Mert ahogy ők elneveznek helyeket, van köztük nem egy olyan illetlen, hogy le se lehet írni. De kérdenéd tán Raynaldot, őnekik a postán jobban tudni kell.

Raynald Tibor is ott ült a másik asztalnál, de Ángyán nem rokonszenvezett vele. S aztán az idősebb is volt, hogy csak így ideszóltsa. Ellenben ott volt Pasztobányi Dönci. Dönci, a bizonytalan közegű malomellenőr. Már jött is Ángyán intésére.

Menyődön nem volt semmiféle malom. Pasztobányi Dönci úgy volt havi kétszázért itt már tizedik hónapja malomellenőr, hogy a mocsányi malomhoz nevezték ki, de menyődi állomáshellyel. Az ördög nem tudta megfejtetni, hogy ez mit jelent, annál kevésbé, mert Mocsányban már ellátta valaki a malomellenőrködés akkoriban kitalált s terhesnek egyáltalában nem mondható hivatalát. Dönci – friss államtudományi doktor – egy ideig naponta átgyalogolt Mocsányba, s tette, amit kartársa, lábatlankodott a mérleg körül. De aztán – mert nem volt buta – ráébredt, hogy Kornél bácsi ott fönt a minisztériumban nyilván csak így tudta teljesíteni a mamának tett ígéretét. Ettől kezdve nem járt át rendszeresen Mocsányba, bár a faluból naponta kigyalogolt. A község fölött terülő erdőben kószált. Csókavárra még nem vetődött el.

Ángyán megérintette Piroska kezét, s fölkelt.

– Ki fogom deríteni – mondta, s átment a másik asztalhoz.

Raynald Tibor másfél év óta élt a községben. Harmincöt körül járt, s állása, társadalmi rangja az volt, hogy a postáskisasszonyok unokatestvére volt, s jelenlétében a két korabeli kisasszony nem fél a lapokban akkortájt annyit emlegetett postarablásoktól.

Csókavarról ő sem tudott. Ezt úgy vallotta be, hogy száját azonközben megvetően kibiggyesztette, véleményül Csókavarról.

A horpadt mellű, nyakigláb Bódör Dezsőt kérdezni sem volt érdemes. Világközönye teljes méltóságában nyúlt el székén, amelynek hátlapja tarkójának vánkoslul szolgált; folyondárszerű lábát valahova az asztal túlsó végére bocsátotta. Oly jól tudott pisztolyból lőni, vagyis párbajozni, vagyis fütyülni a világra, hogy – merje valaki kifogásolni – társaságban is belenyúlt az orrába. Különben, állatorvosi tanulmányát szüneteltetve, a falu alatt terülő uradalmi központban könyvelősködött.

– Vedd nyakadba a dombokat. Csakis ott lehet. Másképp úgysem találod meg.

Szerencsére ebben a pillanatban bejött a terembe egy falubeli. Mindnyájan ismerték, a kőműves volt, azaz a kőműves vállalkozó, Gámkám – valódiilag a Gaimscheinl – úr, egy Menyőd amaz őslakói közül, akik nem tudták saját nevüket kimondani. Piroska kiszolgált. Gyula bácsi egyik kezében három decijét tartva, másik kezével őszülő bajusza szokásos igazítgatását végezve lépett az asztalhoz, Ángyán barátságos invitálására.

Gyula bácsi bajusza az a fajta macskabajusz volt, amilyent Richelieu és Rembrandt is viselt, de amelynek korunkban Vilmos német császár adott nevet. Gondos ápolást kívánt, állandóan fölfelé kellett biztatni. Gyula bácsi negyven-negyvenöt esztendeje naponként oly gyakran megütögette kiterjesztett hüvelyk- s mutatóujja közével orra alját, alulról fölfelé, hogy a faluban személyét sokan már csak ezzel a kézmozdulattal nevezték meg.

– Hol az a Csókás, Gyula bácsi? Mi az tulajdonképpen?

Gyula bácsi gondolkodott, s ennek jelzésére ünnepi lassúsággal csúsztatgatta ék alakban nyíló ujjait bajusza mentén.

– Bicskásfészek. Zsiványtanya.

– Mikoriban látta?

– Én? Világéletemben soha!

Ángyán elképedt, aztán meg kellett értenie. Sok városi a szomszéd kerületet nem ismeri, ha kívül esik útján. De mégis megkérdezte:

– Hát az meg hogy lehet?

Gyula bácsinak két felelete is volt. Az elsőt komolyan mondta:

– Hegyen van.

A másikra ravaszokán összehúzta szemét.

– Adott is volna az asszony!

Ivott, két ujjá hegyével körülmenyesen megtörölgette, szeme irányában elrendezgette bajuszát, s mivel a figyelem még mindig ráirányult, beszélni kezdett. Az öregségnek azt a fokát taposta, ahol sokan kedvet kapnak a fecsegésre. Szót szóba öltve a koldusoknál kötött ki, ezeknél a mindenféle falusi kéregetőknél, akiknek errefelé hajdanában igazság szerint nem is kellett kéregetniök; házról házra járva majdnem hogy a járandóságukat szedték be, akár a pap meg a kántor... Sisitka Ferenc, aki ide nem messziről, Felső-Somogyból származott, néha beleszólt, megtoldta, kiigazította az öreg mondókáját. Raynald föl-főlemelte a kártyacsomót, kevert rajta egyet, de hiába adta jelét unatkozásának, a többiek hallgatták udvariasan az öreget, már csak Ángyán kedvéért is. Mert az meg valósággal élvezte, olyan jóízűeket csóvált a fején.

Ángyánnak megvolt az a képessége is, hogy akár egy öreg cigányasszony szóáradata elején ezt súgja magának: figyelem, ismeretlen fejezet következik Frazer útleírásából; ha ugyan nem ezt mondta magában: képzeld, hogy Bartók vagy Györffy előadásában hallod mint bizonyító példát. Ennek sok előnye volt. Ezek az egyszerű, alkalmi előadók mindig megéreztek a megbecsülést, javát adták tudásuknak, s ráadásul – a háláérzés

különös működése folytán – megszerették Ángyánt. Az esetenként fogadott két paraszt fuvaros például, a Barát nevű, de különösen a Magnusz nevű tűzbe ment volna érte, Ángyán maga is érezte. Azután meg ezek az ilyen módon rangra emelt, keretbe tett előadások sohasem mentek ki az ember fejéből; tán ugyancsak hálából.

Most arról hallhatott nem is előadást, hanem többszólamú beszámolót, hogy a Dunántúlnak ezen a részén nem is oly régen, amikor a falvak életműködése még úgy-ahogy egészséges volt, beletartozott ebbe az életműködésbe a szegényház, az elmeógyógyintézet, az agkori menhely feladatkörének ellátása is. A nyomorékoknak nem kellett minden falatért külön-külön megjátszaniok az alamizsnakérés hitvány színjátékát. Az adományt valóban afféle járandóságképpen vették át. Ez nem volt koldulás, mert nem lehetett nem adni. Azazhogy pontosan meg volt szabva, hogy kinek kellett okvetlenül adni s kinek tetszés szerint.

Volt erre felé falu, ahol vasárnap olyan nagyon öreg emberek is odaálltak a templom falához, s letették lábukhoz a kalapot, akiknek házuk, földjük, jószáguk volt. Nem számukra volt ez szégyen: családjukat állították a község véleményének ítélőszéke elé. De álltak oda fényes csizmában, kikefált ünneplőben olyanok is néha, akik csak egy kis dohányravaló, egy kis bagórávaló erejéig akartak könyörületet kelteni nyomorodottságuk: vénségük iránt. Ezeknek már az adott, aki akart.

Aztán minden falunak, sőt nemritkán: minden falurésznek megvolt a maga féleszűje, legtöbbjük – az elmeógyógyászat újabb tapasztalata szerint – épp azért nem háborodott meg egészen, mert nem zárták elmeógyógyintézetbe. A dühöngést, a kártevést kivéve régi környezetük türelmesen kezelte őket, pontosan úgy, ahogy a mai gyógy mód javallja. A gyermekek tán gúnyolódtak rajtuk, a legények kötődtek velük, de az emberek emberien védtek őket, még dologra is felhasználták, de mindenképpen hagyták, hogy udvari bolond módjára akár otthon, akár az utcán „jókat mondjanak”, vagy torzonborz prófétákként hetet-havat összejósoljanak, nagyjából olyan eredménnyel, mint a bibliai próféták: az ésszerű úgylis bekövetkezett, a képtelen legenda lett.

Ezeknek mind kijárt az étel, a fekhely, ha kérték. S ki mindenkinek még rajtuk kívül. Vándorlóknak, „úton lévők”-nek, diákoknak, mesterlegényeknek, ha gyalogosan voltak, megtérő katonáknak, káposztagyáluló olaszoknak, számításukban csalódott drótostótoknak. S a búcsújárók! Azoknak meg erre felé penitenciájukhoz tartozott, hogy lett légyenek otthon bármily módosak, a „vidéken” mások könyörületességéből szerezzék meg a napit. S a falubeli szerencsétlenül jártak! A leégettek, a jégverték, az elárvultak s megözvegyültek, a család fő nélkül maradtak. Ilyenek közül csak a lustát lehetett elküldeni. A szegényeknek joguk volt az ételhez, az élethez, így volt.

Ángyán élvezettel hallgatta. Pasztobányi Dönci, aki pesti jogászokodása alatt minden akkori széljártatba beleszimatozott legalább egyet, s így szívott magába valamit Szabó Dezső lázaiból is, különös lelkesedéssel ejtette ki kedvenc szavát:

– Fenomenális!

A többi enyhe ingerültséggel kevert bánat lepte meg. Gámkám Gyula beszéde alatt megéreztek valami családiasság, valami egység megtartó erejét, de azt is érezték, ők nincsenek ilyesmiben, pedig milyen jó volna. Órájuk a nagy bajjal együtt az éhenhalás vagy a koldulás vár. Azazhogy a koldulásban már benne is vannak. Az emberi érzés nem vet mindig tiszta számot. Szívük mélyén irigyelték azokat az aljanépeket, ahogy Gyula bácsi nevezte őket.

(Folytatása következik.)